
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM TARTIŞMALARI: ZİYA GÖKALP, MİLLÎ TERBİYE VE SATI BEY [el-Husrî] Ebubekir KEKLİK¹

Öz

II. Meşrutiyet dönemi Türkiye'nin yakın tarihi içinde çok özel bir yere sahiptir. Meşrutiyetin 1908'de yeniden ilanı Osmanlı fikir hayatına büyük canlılık kazandırdı. Fikir hayatındaki canlanma, bu dönemi Türkiye tarihinin en özel dönemlerinden biri hâline getirdi. İlk modernleşme dönemlerinden başlayarak biriken yeni fikirler “ilan-ı hürriyet”le tam bir serbestlik ortamı içinde tartışıldı. Modernleşme döneminin bütün entelektüel birikimi bu dönemde kamuoyu önünde tartışıldı ve yeni düşünceler kısmen de olsa kamuya mâl oldu. Bu tartışma konularından biri de eğitimdi. II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı aydınlarının eğitime dair düşüncelerini kamuoyuyla rahatlıkla paylaştıkları, eğitim sistemini eleştirebildikleri bir zaman dilimi oldu.

II. Meşrutiyet döneminin eğitim tartışmalarına, denilebilir ki, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin “Tuba Ağacı Nazariyesi” ve Ziya Gökalp'le dönemin önde gelen eğitimcilerinden biri olan Satı Bey arasındaki “milli terbiye” tartışmaları damga vurmuştur. Bu makale, Satı Bey ile Ziya Gökalp'in eğitim görüşlerini karşılaştırmak amacıyla kaleme alındı. Öte yandan Ziya Gökalp ve Satı Bey'in “nasıl bir eğitim?” sorusuna verdikleri cevap üzerinden onların temel düşünce yapıları analiz edilmeye çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, meşrutiyet, millet, eğitim, milli eğitim, , Ziya Gökalp, Satı [el-Husrî]

¹ Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, e-posta: ebubekirkeklik@karatekin.edu.tr. Yazar ORCID numarası: [0000-0002-7982-8980](https://orcid.org/0000-0002-7982-8980)

EDUCATION DEBATES IN THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA: ZİYA GÖKALP, NATIONAL EDUCATION AND SATI BEY [al-Husrî] Ebubekir KEKLİK

Abstract

Second Constitutional period has a very exclusive place in the recent history of Turkey. Re declaration of Constitutionalism in 1908 vitalised the Ottoman idea life. The vitalisation of this idea life made this era one of the most exclusive period of Turkish history. New ideas accumulating from the starting of the first modernisation periods were discussed in a completely free environment with the declaration of liberty. The whole intellectual accumulation of the modernisation period was publicly debated during this period and new thoughts were partly coast to public. One of the debate issues was education. Second Constitutional period became a time frame that Ottoman intellectuals easily shared their thoughts and criticised their education system. It can be said that “theory of tuba tree” thought of Minister of National Education Emrullah Efendi and “National Education” debates between Ziya Gökalp and Sati Bey leading educators of the period were stamped the Second Constitutional period’s educational debates. This article has been taken to compare educational notions of Ziya Gökalp and Sati Bey. On the other hand, with the answers of Ziya Gökalp and Sati Bey to the question of “what kind of an education?” their basic frame of mind was tried to be analysed.

Keywords: Ottoman, Constitutional, Nation, Education, National Education, Ziya Gökalp, Sati Bey

Giriş

Ziya Gökalp, Türkiye yakın tarihinin üzerinde en çok durulan aydınlarından biridir. Halil İncalcık’a göre, Ziya Gökalp, “yüzyıla damgasını vuran düşünür”dür.(İncalcık, 2005)² Şerif Mardin ise, Ziya

² Ziya Gökalp’in hayatı ve fikirleri için ayrıca bakınız: (Ülken, 1939); (Heyd, 1980); (Baltacıoğlu, 1966); (Türkdoğan, 1978); (Tanyu, 1978).

Gökalp'in, Namık Kemal'den sonra ikinci modern Türk teorisyeni olduğunu düşünmektedir.(Mardin, 2006, s.319)

Ziya Gökalp'in fikirleri Jöntürk hareketinin içinde şekillenmiştir. Onun Jöntürk hareketine katılması Abdullah Cevdet'le tanışmasından sonradır. Hanioglu, Ziya Gökalp'in bizzat Abdullah Cevdet tarafından cemiyete kaydedildiğini söylemektedir.(Hanioglu, 1981, s.29) Diyarbakır gibi merkeze pek yakın sayılamayacak bir şehirde doğmasına rağmen Gökalp'in iyi eğitim aldığı bilinmektedir. Diyarbakır'ın eşraf ailelerinden birine mensup olması da onun iyi bir kültür ortamında yetişmesine katkı yapmış olmalıdır. Nitekim babası Tefik Efendi, Diyarbakır vilayetinin hazine-i evrak ve matbaalar müdürlüğünü yapmış, sonra vilayetin resmî gazetesini ve sâlnamesini yayımlamıştır. Ziya Gökalp'e göre, babası Tefik Efendi, çok kısa süren ilk meşrutiyette düşüncelerini açıkça belirten makaleler yazmıştır. Üstelik liberal ve ilerici fikirlerle dinî inançlarını uzlaştırabilen ateşli bir vatanperverdir. Oğluna ileride Nâmık Kemâl gibi olmasını tavsiye eden bir babadır.(Heyd, 1980, s.16; Gökalp, 1922, s.1-3) Ziya Gökalp'in ailesinden, onun entelektüel gelişimine tesir etmiş bir diğer isim olan amcası Hasip Efendi ise, ulemadan sayılan, geleneksel kültürü iyi hazmetmiş birisidir ve Gökalp'e İslam kültürüne dair önemli şeyler öğretmiştir. Ziya Gökalp'in, bu zengin kültür ortamında yeni Osmanlı düşüncesini çok erken bir yaşta tanıdığı, aydın biri olan babasının kitaplığında bol bol okuma fırsatı bulduğu tahmin edilmektedir.(İnalçık, 2005, s.87)³ Nitekim çok erken yaşta Nâmık Kemâl, Ziya Paşa ve Ahmet Mithat Efendi gibi dönemin önde gelen fikir ve edebiyat adamlarının yazılarını okumuştur. Buna bir de idadide öğrendiği Fransızca sayesinde okuduğu, de Fouillee, Tarde, Le Bon, Bergson ve Durkheim'in kitaplarını (Anar, s.131)⁴ eklediği düşünülürse, genç yaşında olmasına rağmen, kültürünün genişliği hakkında bir fikir edinilebilir.

³ Ziya Gökalp'in öğrencilik dönemi ve Diyarbakır idadisindeki soruşturma kayıtlarıyla ilgili orijinal bilgilerin bulunduğu özgün bir değerlendirme için bakınız: (Somel, 2014, s.193-253).

⁴ Yahya Kemal'e göre de Ziya Gökalp, "...ilmi, yirminci asırdaki telakkisiyle anlamış ve benimsemiş bir adam...", "Sokrat'tan Bergson'a kadar süzülen felsefeyi tam bir kudretle kavramış, derinden derine hazm etmiş, o yükün altında bunalmamış, berrak bir dimağ sahibi"dir. Bakınız: (Yahya Kemal, tarihsiz, s.15).

I.

Ziya Gökalp, kendi kendini yetiştirmiş bir aydındır. Bir yandan idadide Fransızca hocası olan Yorgi Efendi'den felsefe okuyor, bir yandan Yunan filozoflarını tanıyordu. Anlaşılan bu okumalar, Ziya Gökalp'de ciddi bir inanç krizine sebep olmuştur.(Ülken, 2001, s.304) Diyarbakır'daki eğitiminden sonra İstanbul'a gitmeyi arzu etmiştir. Ancak onun bu isteğine ailesi tarafından engel olunması, diğer ruhi buhranlarla birleştiği için kafasına bir kurşun sıkarak intihar etmek istemiştir.(Okay, s.124) Bu intihar teşebbüsü üzerinde düşünülmesi gereken bir hadisedir; zira Gökalp'in fikri gelişimiyle bu olay arasında önemli bir irtibat olduğu tahmin edilebilir. Öncelikle, bu intihar teşebbüsünün Ziya Gökalp'in kendi değerlerine, içinde bulunduğu İslamî geleneğe karşı zihninde uyanan şüphenin bir sonucu olduğu açıktır. Denilebilir ki, sağlam bir dinî gelenek içinde büyüyen genç Ziya, muhtemelen okuduğu kitapların tesiriyle materyalist düşüncelerden etkilenmiş, büyük bir psikolojik buhran sonucunda intihar etmek istemiştir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken şey, Ziya Gökalp'in geçirdiği psikolojik buhran veya intihara teşebbüsünden ziyade çok erken yaşta kendi muhitinin dışına çıkabilecek bir entelektüel merak duygusuna sahip olmasıdır. Bu entelektüel arayışın onun nispeten kısa süren hayatının tamamını kuşattığını söylemek abartı olmaz. Nitekim koyu Osmanlıcı olarak başladığı fikir ve yazı hayatını *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*'la sürdürmüş ve ömrünün son demlerinde *Türkçülüğün Esasları*'nda karar kılmıştır.

Ziya Gökalp, çok yönlü bir aydın olarak yaşadığı dönemde toplumun hemen hemen bütün sorunlarıyla ilgilenmiştir. Ancak burada onun eğitime dair düşünceleri ele alınacak, II. Meşrutiyet döneminde bu konuda en çok tartıştığı kişi olan Satı Bey'le⁵ eğitim görüşleri mukayese edilecektir. Bu mukayese çabası, fikir hayatlarına Osmanlıcı olarak başlayan ancak sonradan biri Türk, diğeri Arap milliyetçiliğinin ideolojisini yapmış iki son dönem Osmanlı aydınının bir kurtuluş reçetesi olarak görülen eğitimden beklentilerini ortaya koyacaktır. Ziya Gökalp ve Satı Bey, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasında eğitimin çok büyük bir rol oynadığı konusunda

⁵ Satı Bey'in kısa biyografisi için bakınız: (Buzpınar, s.176-78); (Ergün, 1987, s.1-10); (Acar, 2009); Satı Bey'in Arap milliyetçiliği dönemi için bakınız: (Berkes, 1975, s.72-96).

hemfikirdirler; ancak sorun tam olarak da burada, bunun nasıl bir eğitim anlayışıyla başarılabilceği noktasında başlamaktadır.

II.

Satı Bey'in de en az Ziya Gökalp kadar dikkat çekici bir hayatı vardır. Osmanlıcı olarak başladığı yazı ve fikir hayatını o da tıpkı Gökalp gibi milliyetçi bir ideolojide noktalamıştır. Satı Bey, Arap milliyetçiliğinin en önemli ideologudur. Ancak Satı Bey'inki, Ziya Gökalp'inkine nazaran daha uzun ve daha maceralı bir hayattır. Yemen'de doğan Satı Bey, Mekteb-i Mülkiye mezunudur ve çoğu mülkiyeli gibi çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur.(Mücellitoğlu, 1954, s.416) II. Meşrutiyet yıllarında, *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası* başta olmak üzere, dönemin çeşitli dergilerinde eğitim yazıları yazmıştır. *Vakit* gazetesinde maarif istatistikleri, plansız inşaat, Prens Sabahattin ve muarızları hakkında makaleleri neşredilmiştir. Dönemin en önemli gazetelerinden biri olan *Tanin*'de sürekli olarak eğitim yazıları kaleme almıştır.(Ülken, 2001, s.180) Türkiye'de modern eğitim biliminin öncülerinden kabul edilen, muhaliflerince bile "Türk Frobel"i olarak anılan, Osmanlıcık idealine sonuna kadar bağlı kaldığı söylenen Satı Bey, Osmanlı Devleti'nin parçalandığı ve Anadolu'da bir Türk ulus devletinin temellerinin atıldığı günlerde Suriye'ye geçmiş ve orada eğitim dilinin Arapçaya çevrilmesine ön ayak olmuştur. Suriye'ye Fransızların yerleşmesinden sonra öldüğü (1968) tarihe kadar çeşitli Arap ülkelerinde dolaşmış ve Arap milliyetçiliği için çalışmıştır.(Akyüz, 2013, s.301; Ülken, 2001, s.179)

Ziya Gökalp'le Satı Bey arasında gerçekten bir husumet var mıydı? Satı Bey, yıllar sonra (1950'ler) kendisiyle Kahire'de görüşen Niyazi Berkes'e, Ziya Gökalp'le aralarında bir ihtilaf olduğunu kabul etmekle birlikte, bu ihtilafın siyasi bir tarafı olmadığını söylemiştir. Berkes'e göre, bu görüşmede Satı Bey, Ziya Gökalp'le ilgili konuşmayı pek istememiştir. Ancak Berkes, Satı Bey'in, Ziya Gökalp hakkında "o sadece bir şairdi, hem de iyi bir şairdi" dediğini, kendisinin Batı bilimlerini bildiğini oysa Gökalp'in sadece ilahiyat ve tasavvuf gibi şeylerden anladığını söyleyerek Gökalp'i küçümsediğini aktarmaktadır. Fakat Berkes'e göre, sorun bu kadar basit değildir. "Sorun bu kadar basit olsaydı Gökalp'in Araplığa, Satı Bey'in de Kemalizme katılması gerekirdi." Berkes, ayrıca Gökalp'in tabiat bilimlerine de Satı Bey'den daha vâkıf olduğu kanaatinde. Gökalp,

Baytar Mektebi'nde, Satı Bey ise Mülkiye'de okumuştur zira. Satı Bey'in, Ziya Gökalp'e yıllar sonra bile devam eden bir husumeti olduğu açıktır. Nitekim Türk milliyetçiliğinin doğuşu hakkında yazdığı Arapça bir kitabında Ziya Gökalp için "ki Türkiye'de milliyetçiliğin önderi olduğuna inanılmaktadır" diye bir cümle yazmıştır.(Berkes, 1975, s.80) Ziya Gökalp, Satı Bey ayrılığının, Satı Bey aksini iddia etse de, siyasî bir tarafı olduğu tahmin edilebilir. Satı Bey'in, Gökalp'in de mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, başlangıçta Jöntürkler ve İttihatçılarla iyi ilişkiler kurmuş olmasına rağmen, muhalif olduğu bilinmektedir. Üstelik Satı Bey, yazılarında İttihat ve Terakki hükümetlerinin politikalarını sık sık eleştirmiştir.(Ergün, 1987, s.2) Ancak iki yazar arasındaki asıl ayrılık sebebinin ideolojik olma ihtimali daha yüksek gözükmektedir. Ziya Gökalp, her ne kadar ilk yazılarında Osmanlıcı bir tavır takınarak, örneğin, Osmanlı Devleti'nin çeşitli unsurları birleştirerek yeni bir millet yarattığını söylüyor, "Osmanlılar artık Türk değildir", diyorduyduysa da, özellikle 1909'dan itibaren bu konudaki düşünceleri hızla değişmiş ve Türkçülüğe evrilmiştir.(Ülken, 2001, s.305-6) Hâlbuki Satı Bey'in imparatorluğun sonuna kadar Osmanlılık idealine bağlı kaldığı söylenir.(Kuran, 1997, s.194) Fakat Ziya Gökalp, Satı Bey'in daha imparatorluk parçalanmadan gizliden Arap milliyetçisi olduğunu iddia etmektedir.(Erişirgil, 1951, s.179) Ancak Satı Bey, imparatorluk döneminde Arap milliyetçiliği yaptığı iddiasını reddetmiştir. Her hâlükârda Satı Bey, ister Osmanlıcı olsun ister "gizli" Arap milliyetçisi, Türk milliyetçiliğinin Osmanlılık idealine zarar verdiğine inanmaktadır. Üstelik imparatorluğun son yıllarında, Gökalp'in de içinde bulunduğu Türk milliyetçilerinin Türk bayrağından, Türk ordusundan bahsetmelerini yanlış bulmaktadır.(Berkes, 1978, s.81) Bununla birlikte Satı Bey'le ilgili dikkat çeken bir ayrıntıyı ilave etmek yerinde olacaktır: Satı Bey, geleceğin Arap milliyetçiliğinin ideologu olarak, şaşırtıcı bir şekilde 1919'da İstanbul'u terk ettiği tarihe kadar yazılarında Arapçaya hiç yer vermemiş, yazılarını hep Türkçe kaleme almıştır.(Çil, 2004, s.10)

III.

Bu makalenin asıl amacı, Ziya Gökalp ve Satı Bey'in düşüncelerini ayrıntısıyla tahlil etmek değildir. Daha çok eğitim konusundaki farklı fikirleriyle karşı karşıya gelen iki aydının nasıl bir eğitim sorusuna

verdikleri cevapları mukayese etmektir. Ancak kabul etmek gerekir ki, Ziya Gökalp ve Satı Bey'in eğitim görüşlerini onların düşünce bütünlüğünden ayrı değerlendirmek imkânı yoktur. Örneğin, Ziya Gökalp'in eğitim felsefesinin esasını “millilik/toplumsallık” belirlerken, Satı Bey'in eğitim görüşlerinin temel hareket noktasını “bireycilik-hümanizm” belirlemektedir. Ancak vurgulamak gerekir ki, Satı Bey de eğitimin milli olması gerektiğini söyler, ancak Gökalp'in millilik anlayışıyla Satı Bey'inki arasında büyük farklılık olduğu açıktır. Satı Bey ve Gökalp'in Osmanlı modernleşme hareketine bakışları da oldukça farklıdır. Örneğin Ziya Gökalp, Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli adımı sayılabilecek Tanzimatçılık hareketinin bir hezimet olduğunu, yeni ve millî bir hayat tarzı kurmak gerektiğini söylerken, Satı Bey, Tanzimatçıların yanlış yolda olmadıklarını ancak bazı hatalar yaptıklarını düşünüyordu. Üstelik Satı Bey'e göre “Avrupa medeniyetini iktibasa çalışmak” bir zorunluluktur. Ayrıca her iki yazar da yazılarında sık sık vatan kavramından bahsediyordu; ancak Gökalp'in vatan anlayışının temelini “Türklerin vatanı”(Gökalp, 1918a), Satı Bey'inkini ise “Osmanlı vatanı” oluşturuyordu.(Karşılaştırınız: Satı, 1329, Gökalp, 1918b)

Satı Bey, vatan kavramına dair düşüncelerini açıklarken çeşitli ülkelerden örnekler verir. Fransa ve Almanya'daki vatan telakkisinin mukayesesini yapar. Ona göre, Fransa'da devlet ve tarih milleti vücuda getirmiştir, bu yüzden Fransa'da vatan düşüncesi devlet ve tarih kavramlarına dayanır; oysa Almanya'da millet, tarihi ve devleti yapmıştır. Vatan kavramı Almanya'da bu sebeple dil ve millet kavramlarına dayanmaktadır. Bize gelince diyor, ona göre Osmanlılar vatan için Almanya'nın kuruluşunu sağlayan görüşü kabul edemezlerdi; zira dil Osmanlıları birbirine bağlayan en kısa bağıdır. Öte yandan Satı Bey, muhtemelen dönemin Türk Ocağı ve Türk Yurdu mahfillerindeki Türkçü çevreleri kastederek, “vatan için” dil ve ırk kavramından başka hiçbir bağına güvenmeyenler bulunduğundan, Osmanlılık sadece siyasî bir topluluktur, parçaları arasında hiçbir bağlantı yoktur, diye düşünenlerden yakınıyordu. Ona göre, bu düşünce doğru değildir; çünkü Osmanlıların çoğunluğunu birbirine bağlayan din bağı vardır, Osmanlıların tarihleri arasında ise ayrılık değil ortaklık mevcuttur. Osmanlı Devleti, Müslüman olmayanlara siyaseten bir yer vermişse de Müslümanlar arasında hiçbir ayrım

yapmamıştır. Satı Bey'e göre Osmanlılar "din ve millet birdir" esasına sadık kalmışlardır.(Ülken, 2001, s.182-83) Oysa Ziya Gökalp, Satı Bey'in eleştirdiği Türkçü çevrelere mensuptur. Yazılarında, şiirlerinde sık sık bütün Türklerin vatanından, sade Türkçeden ve Türk harsından bahsetmektedir. II. Meşrutiyetin siyasi devriminin sosyal bir devrimle tamamlanması gerektiğini söylerken örneğin, bunun "yeni hayat"la hayat bulacağını söylüyor ve yeni hayatın Türklükten doğacağına inanıyordu.(İnalçık, 2005, s.89; Ülken, 2001, 309-10) Satı Bey, eğitim toplumu/milleti şekillendirmelidir derken, Gökalp millet/toplum eğitime yön vermeli, eğitimi şekillendirmelidir diyordu.

Ziya Gökalp'le Satı Bey arasında eğitime dâir anlaşmazlık konularının başında II. Meşrutiyet döneminin en çok tanınan maarif nazırı olan Emrullah Efendi tarafından ortaya atılan "Tuba Ağacı Nazariyesi" gelir. Emrullah Efendi, eğitimi cennette bulunan, kökü yukarıda dalları aşağıda olan bir ağaca benzetiyor ve eğitim ıslahatına yükseköğretimden başlanması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre, eğitim ıslahatında Darülfünun öncelikli olmalıydı; çünkü Osmanlı Devleti'nin öncelikle her alanda yetişmiş adama ihtiyacı vardı. Satı Bey, Emrullah Efendi'nin bu düşüncesini şiddetle eleştiriyor, ilköğretimi olmayan bir ülkede yükseköğretimin kurulamayacağını iddia ediyordu.(Ergin, 1977, s.1277; Ergün, 1996, s.183) Satı Bey'e göre, "çürük bir tahsil-i ibtidaiyeye istinat edecek bir tahsil hiçbir zaman âlileşemez"di. Üstelik Satı Bey'e göre, gerçek bir aydın zümresi Tuba Ağacı gibi değil, tabii ağaçlar gibi yetişirdi.(Satı, 1917b, s. 353-66; Kardaş, 1978a, s.462-63; Kardaş, 1978b, s.538-46) Satı Bey, demek istiyorum ki diyor, "her ilim ve her müessese bir temele muhtaçtır. Ben Tuba Ağacı gibi muallâkta durabilecek ne bir ilim tanıyorum ve ne de bir müessese-i talim tasavvur edebiliyorum."(Satı, 1917a, s.386-88)

Ziya Gökalp ise Emrullah Efendi'nin ölümünden sonra, *Yeni Mecmua*'da yazdığı bir yazıyla Satı Bey'in aksine Emrullah Efendi'nin *eğitim ıslahatına yukarıdan başlamak lâzımdır* fikrini destekliyordu. Yazısına hem Emrullah Efendi'nin "Tuba Ağacı Nazariyesi"nin hem de kendi eğitim görüşlerinin en önemli muhalifi olan Satı Bey'i eleştirerek başlayan Ziya Gökalp'e göre, bu sırada yaşamak isteyen bir millet yükseköğretimini (darülfünun) teşkil etmek

için uzun süre bekleyemezdi. Ona göre, ancak kültürü (hars) teşekkül etmiş milletlerde eğitim ıslahatına aşağıdan başlanabilirdi. Ayrıca Gökalp, eğitim ıslahatına aşağıdan başlamak için öncelikle ilk ve ortaöğretim öğretmenlerinin yetiştirilmesi gerektiğini bunun da ancak yükseköğretim yoluyla mümkün olabileceği düşüncesindedir. Ona göre, mantıkî olarak eğitim aşağıdan yukarıya doğru gitmekle birlikte, bunun her aşamasında bilim yukarıdan aşağıya doğru gitmektedir. Bizim şu hâlimizde diyor, eğitimin bütün dereceleri ancak yukarıdan hayat alabilir. Aşağısının ıslahı için de öncelikle yukarısını ıslah etmek gerekir.(Gökalp, 1917, s.97-98) Gökalp'e göre, üniversite (Darülfünun) millî eğitimi tesis edip liselerle ilkokullara yayar. Bunun içindir ki diyor, üniversite gelişmeden liselerde ve ilkokullarda da bir ilerleme olamaz. Emrullah Efendi'nin dediği gibi ilim Tuba Ağacına benzer. Millî eğitim üniversiteden başlayarak öğretmen okullarına ve liselere, oralardan da ilkokullara kadar inecektir.(Gökalp, 1973, s.89; Duru, 1975, s.191)

IV.

Ziya Gökalp'le Satı Bey arasındaki asıl tartışmalar *Muallim, Terbiye, Millî Mecmua* dergilerindeki “millî terbiye”, “terbiye ve milliyet”, “mekteplerde mükâfat ve mücazat” konuları etrafında toplanmaktadır. Ancak kabul etmek gerekir ki Satı Bey'le Ziya Gökalp arasındaki eğitim tartışmaları çok daha geniş entelektüel kökenlerin karşı karşıya gelmesi anlamına gelir. Bu tartışmaları bir sosyologla bir psikologun, Durkheimcilikle Spencerciliğin karşılaşması olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim Niyazi Berkes'e göre, Gökalp-Satı Bey polemîği aslında Durkheim kolektivizmine karşı Spencer ferdiyetçiliğinin zıtlaşmasıdır.(Kuran, 1997, s.195)⁶ Örneğin Satı Bey, eğitimin amacını bir kişinin kabiliyetlerini geliştirmek(Satı, 2012, s.44) Gökalp ise, bir milletin kültürünü o milletin fertlerine zerk etmek olarak görmektedir.(Gökalp, 1981b, s.30)

Eğitimin millîliği konusu İmparatorluğun son döneminin en dikkat çeken fikir tartışmalarından biridir. Bu konudaki tartışmalara Satı Bey

⁶ Durkheim'e göre; “Terbiye olgun nesiller tarafından henüz yetişmemiş nesillere yapılan tesirdir. Terbiyenin konusu çocukta genel olarak siyasî cemiyetin, özel olarak gireceği özel çevrenin kendisinden istediği, beklediği fikrî, ahlâkî, bedenî halleri aşlamak, geliştirmektir.”, (Celkan, 1989, s.50).

ve Ziya Gökalp dışında İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], Sadrettin Celal [Antel], Necmeddin Sadık [Sadak] ve Mustafa Şekip [Tunç] de dâhil olmuşlardır. 1914'te başlayan “millî terbiye”, “terbiye ve milliyet” ve “mekteplerde mükâfat ve mücazat” tartışmaları 1919'da Satı Bey'in Türkiye'yi terk ettiği tarihe kadar devam etmiştir. Bu tartışmalar Türkiye Cumhuriyeti'ne önemli bir eğitim düşüncesi mirasının devredilmesini sağlamıştır. Nitekim Cumhuriyet dönemindeki eğitim anlayışının belirlenmesinde özellikle Ziya Gökalp'in, “millî terbiye” yazılarının oldukça etkili olduğu söylenebilir. Bu tartışmalar aynı zamanda Türk düşünce hayatının en seviyeli tartışmaları arasında sayılmaktadır. Ancak Satı Bey'le Ziya Gökalp arasındaki tartışmaların taraflar arasında izleri uzun yıllar sürecek şahsî kırgınlıklara sebep olduğu da açıktır.

Ziya Gökalp'le Satı Bey arasındaki eğitime dair görüş farklılığını daha iyi anlamak için yazılarını yayımlanma sırasına göre okumak daha isâbetli olacaktır. Böylece yazarların birbirlerine verdikleri cevaplar daha anlaşılır olabilir. Satı Bey'in eğitime dâir temel düşünceleri bilinmektedir; çünkü onun neredeyse bütün yazı hayatı eğitim-öğretim konularına hasredilmiştir. Üstelik Satı Bey, eğitime dâir önemli kitaplar yazmış bir pedagoğdur. Ancak Ziya Gökalp, eğitim konusuna nispeten geç girmiş bir yazardır ve onun eğitime olan ilgisi sosyolog kişiliğiyle bağlantılıdır. Gökalp, eğitim konusunu nihâyetinde bir sosyolog olarak ele almıştır. O yüzden Ziya Gökalp'in “millî terbiye”ye dâir düşüncelerine geçmeden önce onun eğitim hakkında yazdığı ilk yazıdan(Duru, 1975, s.118)⁷ bahsetmek uygun olur; zira Ziya Gökalp'in eğitime bakışını bu ilk yazısı üzerinden okumaya başlamak, sonraki yazılarındaki düşünsel değişimin tespiti açısından önemlidir. Ziya Gökalp'in eğitimle ilgili ilk yazısında onun meşhur *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* üçlemesinin bu alana da uygulandığını görmek mümkündür.

Ziya Gökalp'e göre, mektep programlarına bakıldığında çocuklara üç türlü bilgi öğretildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi millî edebiyat, millî lisan ve millî tarihtir. Ona göre, bunlar Türk dilinden

⁷Bu yazı için ayrıca bakınız: (Gökalp, 1914, s.14-6); (Duru, 1975, s.118-20); (Gökalp, 1973, s.105-8); Bu yazı daha sonra ufak değişikliklerle “Terbiye” başlığıyla *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*'a alınmıştır. Bakınız: (Gökalp, 1918b, s.34-34); (Gökalp, 1964b, s.124-26).

Türk tarihinden ve Türk edebiyatından başka bir şey değildir. İkinci olarak Kuran-ı Kerim, tecvit, ilm-i hal gibi dinî dersler öğretilmektedir. Ayrıca İslam tarihi ve İslam lisanları okutulmaktadır. Üçüncü olarak ise pozitif bilimleri öğretmek için Batı dilleri (ecnebi lisanlar) ve elişleri, beden eğitimi gibi dersler okutulmaktadır. Gökalp'e göre bu, terbiyede üç gâye takip edildiğini göstermektedir: Türklük, İslamlık ve Muasırlık.(Gökalp, 1964a, s.124) Bir Türk babası diyor, çocuğunun Türkçe konuşmamasına, Türkçe okuyup yazmamasına, Türk tarihini bilmemesine rıza göstermediği gibi İslam ibâdet ve itikatlarını ve İslam tarihini bilmemesini de istemez. Ona göre, böyle bir baba çocuğunun Müslüman bir Türk olarak yetişmesini istediği kadar muasır bir insan olarak yetişmesini de ister. Bu durumda Ziya Gökalp'e göre "bizim için tam bir terbiye" üç kısımdan oluşmaktadır: "Türk terbiyesi, İslam Terbiyesi, asır terbiyesi."(Gökalp, 1964b, s.124)

Ziya Gökalp'in "İslam Terbiyesinin Mahiyeti" isimli yazısında onun üç cereyan arasında kurmaya çalıştığı uzlaştırıcı tavrı görüyoruz. Gökalp'in arzu ettiği eğitim sisteminin esâsını bu üç unsur meydana getirmektedir. Ziya Gökalp'in düşüncesinde din, eğitimin önemli unsurlarından biridir. Bu durum onun, erken Cumhuriyet döneminde fikirlerinin neden yeteri kadar ilgi görmediğini açıklar; çünkü Türkiye Cumhuriyeti laik, modern bir Türk ulusu inşa etmek istemiştir. Gökalp'in de hedefleri arasında modern Türk milletinin inşası vardır. Ancak o, bu inşa sürecinde dinin yapıcı bir rolü olduğuna inanmaktadır. Bir sebeple Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* üçlemesi, kendisine Cumhuriyet döneminde tam olarak yer bulamamıştır, denilebilir. En azından üçlemenin İslamlaşmak tarafının erken Cumhuriyet ideolojisiyle uyuşmadığı ortadadır. Ancak onun kültür ve medeniyet ayrımı Cumhuriyet döneminde laik-Türk ulusunun inşasında çok işe yaramış olmalıdır. Öte yandan eğitim tartışmalarında muârizi olan Satı Bey'in özellikle laiklik konusunda Ziya Gökalp'e nazaran Cumhuriyet ideolojisine daha yakın olduğu söylenebilir. Nitekim Satı Bey'in, eğitime dâir en önemli kitabı kabul edilen *Fenn-i Terbiye*'sinde bireyin fizikî, ruhî ve sosyal ihtiyaçlarını ele alırken dine çok az yer vermesi onun laik-seküler bir eğitim anlayışına daha yakın olduğunu düşündürmektedir. Üstelik Satı Bey'in "bilgi" kavrayışının esâsını deneye ve tecrübeye dayanan somut, bilimsel bilginin oluşturması, onun pozitivist bir zihniyete

yakın olduğunu göstermektedir. Satı Bey'in *Fenn-i Terbiye*'si üzerine özgün bir değerlendirme yapan Mustafa Gündüz'e göre, eserin gerek şekil özellikleri, gerek içeriği pozitivist bir yöntemle hazırlandığının kanıtı olarak görülebilir. Gündüz, bu düşüncesini Satı Bey'in *Fenn-i Terbiye*'deki, olayların meydana gelişindeki değişmeyen kurallara vurgu yapması, aynı şartların aynı sonuçları doğuracağı gibi(Gündüz, 2010, s.1408) determinizmi hatırlatan cümlelerine dayandırmaktadır. Satı Bey'in eğitim anlayışının bireyci hümanist Batıcıların anlayışına yakın olduğuna yukarıda değinilmiştir. Nitekim Satı Bey ve Tevfik Fikret, Osmanlı aydınları arasında bireycilik düşüncesinin temsilcileri kabul edilmektedir. Berkes'e göre, Tevfik Fikret ve Satı Bey, Prens Sabahattin'in siyasî merkezizetsizlik sloganının değilse bile, eğitimde özel girişimcilik sloganının etkisi altındadırlar. Onlara göre, köle ruhlu bürokratlarla, asalak aydınların zararlı etkileri kaldırılmadan Osmanlı toplumunda Batı medeniyetinin temeli olan bireycilik gelişmeyecektir.(Berkes, 2003, s.454)

Nitekim Satı Bey, 1910'da Avrupa'ya yaptığı bir seyahatten sonra, Avrupa ülkelerinde ziyaret ettiği okullara dair izlenimlerini *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*'nda "seyahat intibalarım" başlığı altında anlatmakta ve eğitimde ferdiyetçilik konusunu etraflıca işlemektedir. Böylece kendi eğitim görüşleriyle Avrupa'da uygulanan eğitim sistemleri arasında bir bağ kurmak suretiyle düşüncelerini desteklemek istemiş olmalıdır. Öncelikle Fransa ve İngiltere'deki okulları ziyaret ettiğini söyleyen Satı Bey, bu ülkelerde okullarla sosyal hayat arasında sağlam bağlar bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak bu ülkelerdeki eğitim sistemini gelenekçi bulur. Örneğin Fransız eğitim sisteminin merkezizetçi olduğunu, orada dil derslerine fazlaca önem verildiğini söyler. İngiltere ise Satı Bey'in tam da aradığı sistemi uygulamaktadır. Buradaki okullarda derslerin çoğu uygulmalıdır. Özellikle İsviçre okullarından bahsederken, İsviçre'nin sosyal vaziyetini anlamak için, okullarının haline bakmanın yeterli olduğunu belirtmektedir. Buradaki okullarda büyük bir serbestlik olduğunu, çocukların etraftaki arazi hakkında iyice bilgi sahibi olduktan sonra oralardaki tarihî mekânları gezdiklerini söylemektedir.(Satı, 1326) Burada da Gökalp'le Satı Bey arasındaki önemli bir farklılığı görmek mümkündür. Satı Bey meselelere mesleğinin bir gereği olarak pedagojca yaklaşmaktadır; oysa Gökalp konuya bir sosyolog olarak, milliyetçi bir aydın olarak bakmaktadır.

Gökalp için önemli olan şey, sosyolojik gerçekliktir. Onun yapmak istediği parçalanmış -veya en azından parçalanması kuvvetle muhtemel- imparatorluk toprakları içinde mümkün olduğu kadar esnek, kuşatıcı bir Türklük anlayışının teşekkülünü sağlamaktır. Dini, millet yapıcı unsurlardan biri olarak kabul etmesi onun, ülkenin sosyolojik gerçekliğini doğru kavrayışının bir sonucu olarak görülmelidir. Nitekim Ziya Gökalp'in Türk milleti tarifi ölümünden sonra da sık sık atıf yapılan, ırkı değil kültürü, dili ve tarihi önceleyen son derece kullanışlı bir tanımdır.

Ziya Gökalp, "İslam Terbiyesinin Mahiyeti"nde Tanzimat'a kadar mekteplerde sadece İslamî eğitim verildiğini, sonrasında ise ülkeye "asır terbiyesi"nin sokulmaya çalışıldığını bunun ise başlangıçta büyük bir çatışmaya yol açtığını söylemektedir. Avrupa taklidinin dinsizlik gibi anlaşıldığını, ancak bu Batılı eğitim anlayışının direnişe rağmen yerleşmeye başladığını ifade eden Gökalp'e göre, bu da bir süre sonra sorun olmaya başlamıştır. Çünkü Batılı eğitim anlayışı yerleştikçe İslamî eğitim anlayışı önemini kaybetmeye başlamıştır. Gökalp'e göre, İslamî eğitimin çöküşü nicelik olarak değil nitelik açısındandır. Ona göre bunun sebebi din derslerinin canlı bir şekilde okutulmamasıdır. Bunun sebebi, din öğretmenlerinin bilimsel gerçekliklere bid'at olarak bakmalarıdır.(Gökalp, 1964a, s.125) Ziya Gökalp, bilimle din arasında çelişki olduğu düşüncesine sebep olan bu eğitim anlayışını yıkıcı bulmaktadır. Ona göre İslam terbiyesi, Türk terbiyesi ve asır terbiyesi -modern eğitim denilebilir- birbirinin yardımcı ve tamamlayıcısı olmakla mükelleftir. Hâlbuki diyor, "salahiyetlerinin dâireleri ve bu dâirelerin hudutları mâkul bir surette tayin ve tahdit edilemezse yekdiğerine muâriz ve muhâsım da olabilirler."(Gökalp, 1964a, s.126) Gökalp için öncelikli olan şey bu üç eğitim anlayışından hangisinin daha doğru veya uygun olduğu değildir, onun asıl ilgilendiği konu toplumun düzenidir. Eğitimin toplumu kaynaştırıcı bir güce sahip olduğunun bilincindedir ve dikkat çekmek istediği esas konunun milletin bağlarını gevşetecek eğitim anlayışlarının ayrı ayrı uygulanmasının yol açacağı mahsurlar olduğu tahmin edilebilir. Öte yandan Ziya Gökalp'in eğitim-öğretim konusunda temel yaklaşımının tevhid-i tedrisat olduğunu, Tanzimat döneminin eğitim anlayışını terbiyede ikiliğe sebep olduğu gerekçesiyle eleştirdiğini hatırlamak gerekir. Ona göre, Tanzimat dönemi ıslahatlarının başarısız olmasının en büyük sebebi

Tanzimatçıların kültür-medeniyet ayrımını, buna bağlı olarak da talim ve terbiye arasındaki farkı gözden kaçırmalarıdır. Böylece Tanzimatçılar doğulu ve batılı eğitimi birbirine karıştırmışlardır. Bunun sonucu kaçınılmaz bir ikiliktir. Bir yanda geleneksel eğitim veren sıbyan mektepleri ve medreseler, bir yanda Avrupa tarzı eğitim veren mektepler.(Adanalı, 2004, s.60) Öte yandan Gökalp, medresenin de mektep gibi millî olmadığını düşünmektedir. Medrese de mektep gibi “gayri millî” gençler yetiştirmektedir.(Gökalp, 1981b, s.33) Gökalp, bu durumun temel sebebini eğitimin millî olmamasına bağlar. Türkiye’yi diğer ülkelerden ayıran bir özelliktir bu. Gökalp’e göre, başka milletlerde en karakterli/ahlaklı kişiler en eğitilmiş kişiler arasından çıkarken Türkiye’de tam tersi olmaktadır. Üstelik bu ülkede vatan için “muzır” adamlar medreseden veya mektepten çıkarılmaktadır.(Gökalp,1981a, s.151)

Ziya Gökalp’e göre, Türkiye’de eğitim sorunlarının başında eğitimin kozmopolit bir hâlde bulunması gelmektedir. Ona göre bu durum, eğitim sisteminin en ciddi sorunudur. Ülkede üç tür eğitim kurumu vardır: Medreseler, yabancı okullar ve Tanzimat mektepleri. Bu üç eğitim kurumu arasında hiçbir bağlantı yoktur. Karakterli olmakla millî olmak arasında kuvvetli bir bağ olduğunu düşünen Ziya Gökalp, bu üç eğitim kurumundan yetişenlerin bundan mahrum olduğuna inanmaktadır. Ülkenin en büyük felâketi de bunlar tarafından yönetilmektedir, diye ilave eder.(Gökalp, 1981a, s.151-52) Ziya Gökalp’in kendisinin de eğitiminin büyük bir bölümünü “mektep”te almış olduğu gerçeğini göz ardı etmesi şaşırtıcıdır. Öte yandan, “mektep”in Gökalp’in söylediği gibi topyekûn zayıf karakterli adamlar yetiştirmediği de iyi bilinmektedir.

V.

Ziya Gökalp, millî terbiye meselesini ele aldığı yazılarına, kullandığı kavramları açıklayarak başlar. Ancak bugünkü Türkçede, Gökalp’in kullandığı kelimelere bir karşılık bulmak neredeyse imkânsız olduğu için Gökalp’in terbiye dediğine eğitim, talim dediğine ise öğretimdir denilemez. Bu kavramların çoğunlukla birbirlerinin yerine veya birlikte tek bir kelime gibi kullanıldığı biliniyor. Esasında aynı kavram kargaşasını Tanzimat’tan sonraki süreçte de görmek mümkündür. *Maarif, marifet, talim, terbiye, tedris* gibi kelimelerin

birbirlerinin yerine kullanıldığına sıklıkla rastlanır. Bu kelimeler birbirlerinin yerine kullanıldıkları gibi zamanla anlam değişikliğine veya daralmasına uğramıştır. *Maarif* kelimesinin Tanzimat aydınlarının zihninde uyandırdığı çağrışımlarla II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının kafasındaki çağrışımlarının aynı olmadığı ortadadır.⁸ Öyle anlaşılıyor ki II. Meşrutiyet dönemindeki Satı Bey, Gökalp tartışmaları en azından talim ve terbiye arasına belli belirsiz de olsa bir hat çekmiştir. Cumhuriyet döneminde eğitim-öğretim kelimelerinin türetilmesi bu tartışmalarda, Gökalp'in talim-terbiye ayrımını yapmasının bir sonucu olarak görülebilir. Ne var ki, zamanla eğitim-öğretim kelimesinin yerini eğitim kelimesi tek başına tutmuştur. Artık yukarıda sayılan kelimelerin tamamı için eğitim kelimesi kullanılmaktadır.

Milli terbiyeden ne anlaşılması gerektiğini açıklamaya çalışan Gökalp, tıpkı kültür-medeniyet arasında yaptığı ayrımın bir benzerini talim ve terbiye kelimeleri arasında yapar. Ona göre bir kavmin vicdanında yaşayan değer yargılarının toplamına kültür (hars) denilir, terbiyenin görevi bu kültürü o kavmin fertleri arasında bir ruhî meleke hâline getirmektir. Bir kavmin zihnindeki gerçeklik hükümlerinin (şeniyet hükümleri) toplamına o kavmin teknolojisi (fenniyyat) denilir. İşte talimin amacı bu bilgileri o kavmin fertlerinde ruhî alışkanlıklar hâline getirmektir.(Gökalp, 1981b, s.29) Gökalp, meşhur kültür-medeniyet ayrımında olduğu gibi terbiyenin milliyet, talimin ise medeniyetle ilgili olduğunu düşünmektedir. Nitekim ona göre, değer yargılarını belirleyen şey ferdî şuur ve sosyal vicdandır. Bu sebeple değer yargıları her toplum için başka başkadır. Oysa gerçeklik hükümleri toplumdan topluma değişiklik göstermezler.(Gökalp, 1981b, s.29) Ziya Gökalp'in değer yargıları, kültürel olgular; gerçeklik hükümleri ise evrensel/bilimsel gerçekliklerdir. Bu ayrım Ziya Gökalp'in millî terbiyeden ne kastettiğinin anlaşılması açısından çok önemlidir. Ona göre, değer yargıları her toplumda farklı olduğundan onların toplamı olan kültür de millîdir, o halde kültürün çocukların ruhuna aşılınması demek olan terbiye de millî olmalıdır. Hâlbuki gerçeklik hükümleri ve onların toplamı olan teknoloji,

⁸ Namık Kemal'in "Maarif" kelimesine eğitim-öğretimden çok daha geniş bir anlam vererek kelimeyi daha ziyâde "aydınlanma" karşılığı olarak kullandığı görülmektedir. Bakınız: (Namık Kemal, 1872, s.1-2); Bu makale için ayrıca bakınız: (*Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, 1978, s.235-39); (Namık Kemal, 2005, s.110-33).

medeniyetle ilgili olduğu için, lâ-millîdir (gayrı millî değil). O halde talimin lâ-millî olması gerekir.(Gökalp, 1981b, s.30) Ziya Gökalp'in bu düşüncelerini Batılı olmakla Türk kalmak arasındaki bir arayışın ürünü olarak görmek isabetli olabilir. Gökalp, Batı medeniyetinin üstünlüğünün farkındadır, üstelik Türkiye'nin bir yönüyle bu medeniyetin parçası olduğunu bilmektedir. Talim ve terbiye ayrımıyla aynen kültür ve medeniyet ayrımında olduğu gibi Batılılaşma ile Türklük arasında bir uzlaşma zemini aradığını söylemek mümkündür. Batıyı reddetmeden Türk kalma düşüncesi Ziya Gökalp'i talim ve terbiye ayrımını yapmaya sevk etmiştir. Ziya Gökalp'in talim ve terbiye ayrımında pratik gayeler güttüğü düşünülebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi onun nihaî amacı Durkheim sosyolojisinin prensiplerinden hareketle bir Türk milleti inşa etmektir. Bu sebeple eğitim konusunu tartışırken de bu nihaî amaca hizmet edecek bir sosyolojik tavır içindedir.(Kafadar, 2016, s.275) O yüzden her milletin hususî kültürünün millî terbiyenin esâsı olması gerektiğini düşünür. Türk çocuğu "Türk milletinin içinde yaşayacaksa Türk milletinin harsına göre terbiye edilmelidir".(Gökalp, 1981c, s.44)

Ziya Gökalp, millî terbiyeye dâir yazdığı ilk yazıya, "Terbiyenin gâyesi nedir? Fert mi, yoksa millet mi?" sorusuyla başlar. Cevabı kendisinden beklenen şekildedir: Psikologlara göre fert, sosyologlara göre millet. Gökalp'e göre esas olan millettir. Psikoloji ile sosyoloji arasında bu uyumsuzluğun sebebi sosyal-psikolojik olayları, psikologların organik-psikolojik olaylardan çıkarmaları, sosyologların ise sosyal hayattan doğmuş görmeleridir.(Gökalp, 1981d, s.47) Ziya Gökalp'in bu ifâdesini onun terbiyeye dâir değerlendirmelerini pratik hedefler üzerinden yaptığının bir işareti olarak görmek mümkündür. Gökalp'in temel hareket noktası, eğitimin (terbiye) çocuğun yetişmesinde nasıl daha iyi sonuç vereceğinden çok milletin geleceğinde oynayacağı rolle ilgilidir.

VI.

Satı Bey, *Muallim*'de Ziya Gökalp'e cevap olarak yazdığı ilk yazısına Gökalp'in terbiye konusundaki fikirlerinin özetini yaparak başlamaktadır. Satı Bey'e göre, Gökalp, terbiye kelimesine çok dar bir anlam vermektedir ve onun, terbiyenin millî olması gerektiği düşüncesi de bu dar anlamdan kaynaklanmaktadır. Satı Bey, terbiye kelimesinin anlamının Ziya Gökalp'in kastettiğinden çok daha geniş

olduğunu söylemektedir. Nitekim Gökalp'in terbiye kelimesinin anlamı konusunda "millî terbiye"ye dâir yazdığı ikinci makalede büyük bir çelişkiye düştüğünü belirtir. Örneğin, Gökalp'in ikinci makalesinde terbiye-i bedeniyyeden bahsetmesi büyük bir çelişkidir. Satı Bey, haklı olarak beden terbiyesinin Gökalp'in terbiyenin esası olarak gördüğü değer yargılarıyla bir ilgisi olmadığını göstermektedir. O halde diyor Satı Bey, Ziya Bey'in kendisi de terbiye kelimesine bizzat kendisinin yaptığı tanımdan daha geniş bir anlam yüklemiştir. Buradan hareketle Satı Bey'e göre, terbiyenin mutlak surette millî olduğunu iddia etmek doğru değildir. Bununla birlikte Satı Bey de terbiyenin millî bir tarafı olduğu düşüncesine itiraz etmez. Onun itirazı Ziya Gökalp'in terbiyede mutlak millîlik aramasıdır. Hâlbuki Satı Bey, terbiyenin lâ-millî bir tarafı da olduğu kanaatindedir.(Satı, 1916, s.102-3)

Satı Bey, terbiyenin millî bir tarafı olduğunu kabul eder, ancak millî kelimesini Ziya Gökalp'le aynı anlamda kullanmaz. Şöyle de denilebilir, Satı Bey de terbiyenin millîliğinden yanadır; fakat millî kelimesini Gökalp gibi Türklükle ilişkilendirmemektedir. Anlaşılan, Ziya Gökalp'in millîliğinde vurgu, milliyetçiliğe, bir milletin parçası olmaya, Türklüğe iken Satı Bey'in millîliğinde; yerliliğe, bir medeniyete mensup olmaya ve Osmanlılığadır. Nitekim Satı Bey'e göre millî terbiyenin çerçevesini "terbiye-i vataniyeye tecâvüz etmeyecek, mâni-i terakki bir muhafazakârlık şeklini almayacak" bir anlayış belirlemelidir. Ona göre, vatanseverlik duygularını zaafa uğratan, vatandaş milletlere karşı mütecâviz bir şekil alan ve modern dünyanın gerekliliklerine karşı gelen bir terbiye anlayışı, Osmanlı Devleti'nin menfaatine değildir. Satı Bey'e göre millî terbiyenin gâyesi, çocuklara sâdece kendi milletine karşı sevgi ve görev bilinci vermek değildir, diğer milletlerle birlikte yaşamayı öğretmek ve çocukların toplumla bütünleşmesini sağlamaktır. Bize lâzım olan terbiye-i millîye diyor, "başka milletlerden nefret değil, kendi milliyetine muhabbettir"(Satı, 1918e, s.42)

Ziya Gökalp, Satı Bey tartışmaları zaman zaman "millî terbiye" çerçevesinin dışına taşarak, bir sosyoloji-psikoloji münakaşasına dönüşüyordu. Satı Bey, Ziya Gökalp'i teşekkül etmekte olan bir bilimi fazlasıyla yüceltmekle, Gökalp ise onu maddecilikle itham ediyordu. Satı Bey'e göre, Gökalp'in konuyu ele alırken düştüğü asıl

hata, sosyolojik yaklaşımıdır. Hâlbuki Satı Bey, konuya psikolojik ve pedagojik açıdan yaklaşmak gerektiğini düşünmektedir.(Satı, 1916, s.103; Gökalp, 1981e, s.79-80) Satı Bey'in eğitim düşüncesinin Batı'nın ruhbilimci pedagoglarından etkilendiği bilinmektedir. Kendi döneminde olabileceği kadar laik eğilimli ve bireyci bir eğitim sistemini savunması onun psikoloji ve pedagojiyi esas alan düşüncelerinin sonucu olarak görülmelidir. Ona göre, eğitimin temel amacı bireyin kapasitesini mümkün olabildiği kadar geliştirmektir. Bunun için de eğitimde uygulamaya önem verilmesi gerektiğini savunuyor, programlara el işleri, beden eğitimi, müzik gibi derslerin konulmasını istiyordu. Nitekim II. Abdülhamid döneminin eğitim anlayışının esâsını oluşturan “dinî selâmet, dünyevî saadet, ahlakî mehâsin kazanmak” düşüncesini eleştiriyordu. Ona göre, eğitimin amacı “insanın bütün kuvvet ve kabiliyetlerini gerek kendine gerekse hem-nev‘inin saadetine medar olacak şekilde müstaid olduğu mükemmeliyetin son derecesine mümkün olduğu kadar yaklaşmasını temin edecek bir tarzda tenmiye etmektir.”(Tekeli-İlkin, 1999, s.85) Ziya Gökalp içinse “fertler yok, cemiyet var”dır.”(Gökalp, tarihsiz, s.83) “Hak yok vazife vardır.”(Gökalp, 1918c) Gökalp, bireyin toplum içinde erimesini, toplumun amaçları doğrultusunda eğitilmesini istemektedir.

SONUÇ

Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki, Ziya Gökalp ve Satı Bey, batmakta olan bir imparatorluğun vatandaşlarıdır. Bu, onların düşüncelerini çok derinden etkilemiştir. Son dönem Osmanlı aydınlarının türlü zaaflarını Satı Bey ve Ziya Gökalp'te de görmek mümkündür. Ziya Gökalp, millî terbiyenin sınırlarını belirlerken ne kadar pratik gayeler güttüyse, Satı Bey de terbiyenin muhakkak millî olması gerektiğini, millî olacaksa bile vatanseverlik çerçevesinde olması gerektiğini söylerken aynı şekilde pratik gayeler gütmektedir. Nihâyet meselenin özü devleti kurtarmak düşüncesidir. Ancak, bilindiği üzere, hadiselerin seyri Ziya Gökalp'i haklı çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Şehbal Derya, (2009), *Eğitimde Bir Üstad Satı Bey'i Tanımak*, Akademik Kitaplar, İstanbul.

Adanalı, A. Hadi, (2004), “Ziya Gökalp’in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri”, *AÜİFD (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, XLV, Sayı 1.

Akyüz, Yahya, (2013), *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S. 2013*, Pegem Akademi, Ankara, Şubat.

Anar, Suat, “Ziya Gökalp-Eğitim Anlayışı-”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, (1966), *Ziya Gökalp*, İstanbul.

Berkes, (2003), Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

_____, (1975), *İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

Buzpınar, Şit Tufan, “Satı el-Husrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36,

Celkan, H. Y., (1989), *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Çil, Fatma, (2004), *Satı Bey’in Hayatı, Eserleri ve Türk Eğitimine Katkıları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul.

Duru, Kâzım Nami, (1975), *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Ergin, Osman Nuri, (1977), *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, C.III-IV, Eser Matbaası, İstanbul.

Ergün, Mustafa, (1987), “Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1.

_____, (1996), *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri 1908-1914*, Ankara.

Erişirgil, M. Emin, (1951), *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, İstanbul.

Gündüz, Mustafa, (2010), “Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Eğitimci: Satı Bey ve Fenn-i Terbiye Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/3 Summer.

Hanioğlu, Şükrü, (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Heyd, Uriel, (1980), *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Çeviren: Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul.

İnalçık, Halil, (2005), “Ziya Gökalp, Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”, *Doğu-Batı Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Kafadar, Osman, (2016), *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, İstanbul.

Kardaş, Ziya, (1978a), “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Dâvâsı ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi II”, *Türk Kültürü*, Sayı 188, Yıl XVI, Haziran.

_____, (1978b), “Millî Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Dâvâsı ve Tûbâ Ağacı Nazariyesi III”, *Türk Kültürü*, Sayı 189, Yıl XVI, Temmuz.

Koçkuzu Addülhalim, (2012), “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydını Mustafa Satı Bey'in Fenn-i Terbiye'sinde Terbiye-i Ahlakiye Okumaları”, *Dinî ve Felsefî Metinler, Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C.II, İstanbul, Nisan.

Kuran, Ercüment, (1997), “Bir Osmanlı Aydını Satı El-Husri, (1880-1968)”, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

_____, (1995), “Osmanlı Vatanseveri Satı Bey”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 34, Haziran-Mayıs.

Mardin, Şerif, (2006), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Muallim Cevdet, (1916), “Darülmualimin'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, 10 Rebiülâhîr 1334/15 Şubat 1916, Numara, 6/32.

_____, (2013), “Darülmualimin'in Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Hazırlayan: Mustafa Gündüz, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Mücellitoğlu, Ali Çankaya, (1954), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. II-III, Ankara.

Namık Kemal, (1872), “Maarif”, *İbret*, No.16, 28 Rebiü'l-âhîr, sene 1289/22 Haziran/5 Temmuz 1872.

Namık Kemal, (2005), *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleler I*, Hazırlayanlar: Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Okay, M. Orhan, “Ziya Gökalp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14.

Satı, (1918a), “Sabahaddin Bey, Fikirleri ve Muârizları I”, *Vakit*, No.394, 27 Teşrin-i sâni 1334/1918.

_____, (1918b), “Sabahaddin Bey, Fikirleri ve Muârizları II”, *Vakit*, No.396, 29 Teşrin-i evvel 1334/1918.

_____, (1918c), “İstatistikte Usul”, *Vakit*, No.120, 18 Şubat 1334/1918.

_____, (1918d), “Maarif İstatistikî”, *Vakit*, No.104, 2 Şubat 1334/1918.

_____, (1326), “Mektepler ve Ahvâl-i İçtimâiye, *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*, Sene 1, No.7, 15 Ağustos 1326.

_____, (1916), “Terbiye ve Milliyet”, *Muallim*, Birinci Yıl, Birinci Cilt, Sayı IV, 15 Teşrin-i evvel 1332/28 Ekim 1916.

_____, (1918e), “Terbiye-i Milliye Hakkında Birkaç Mülâhaza”, *Terbiye*, Sene 1, No.2, 12 Eylül 1334/12 Eylül 1918.

_____, (1917a), “Tuba Ağacı Hakkında -Bir İzah-”, *Muallim*, Birinci Yıl, Sayı 13, 1 Ağustos 1333/1 Ağustos 1917.

_____, (1917b), “Tuba Ağacı Nazariyesi”, *Muallim*, Birinci Yıl, Sayı 12, 1 Temmuz 1333/1 Temmuz 1917.

_____, (1329), *Vatan İçin* (Beş Konferans), Kader Matbaası.

_____, (2012), *Fenn-i Terbiye C.I-II*, (Satı Bey ve Eğitim Bilimi, Fenn-i Terbiye), Hazırlayan: Mustafa Gündüz, Otorite Yayınları, Ankara.

Somel, Selçuk Akşin, (2014), “Melekler ve Ajan Provokatörler: Mutlakiyet Devri Diyarbakır Okul Gençliği, Bürokrasi ve Ziya Gökalp’in İdadi Öğrenciliğine İlişkin Soruşturma Kayıtları (1894-1895)”, *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar-Sina Akşin’e Armağan*, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Tanyu, Hikmet, (1978), *Ziya Gökalp Kronolojisi*, Ankara.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, (1999), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşum ve Dönüşümü*, , Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Türkdoğan, Orhan, (1978), *Ziya Gökalp'in Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, İstanbul.

Ülken, Hilmi Ziya, (2001), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları*, İstanbul.

_____, (1939), *Ziya Gökalp*.

Yahya Kemal [Beyatlı], (tarihsiz), *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, 4. baskı.

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876), (1978), Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Ziya Gökalp, (1922), "Babamın Vasiyeti", *Küçük Mecmua*, Yıl 1, Sayı 17, 25 Eylül [1]338/25 Eylül 1922.

_____, (1964a), "İslam Terbiyesi'nin Mahiyeti", *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*, Diyarbakır Tanıtma Turizm Derneği Yayınları.

_____, (1981a), "Maarif Meselesi I", *Makaleler V*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (1981b), "Milli Terbiye I", *Makaleler V*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (1981c), "Millî Terbiye II", *Makaleler V*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (1981d), "Milli Terbiye III", *Makaleler V*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (1981e), "Milli Terbiye VI", *Makaleler V*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (1918a), "Turan Nedir?" *Yeni Mecmua*, Sayı 31, 8 Şubat 1918.

_____, (tarihsiz), *Kızılelma*, Hayriye Matbaası.

_____, (1981f), *Makaleler V*, Hazırlayan: Rıza Kardaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (1964b), *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*, Diyarbakır Tanıtma Turizm Derneği Yayınları.

_____, (1973), *Terbiye'nin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, Hazırlayan: Ziya Kardaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____, (1918b), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Naşiri: Yeni Mecmua, İstanbul.

_____, (1918c), *Yeni Hayat*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, Naşiri: Yeni Mecmua, İstanbul,

_____, (1917), "Maarif Islahatında Tuba Nazariyesi", *Yeni Mecmua*, Birinci Sene, Sayı 5, 9 Ağustos 1917.

_____, (1914), “İslam Terbiyesinin Mahiyeti”, *İslam Mecmuası*,
Sayı 1, 1330/1914.